Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění

Radmila Švaříčková Slabáková a Irena Sobotková

Praha: Triton, 2018. 318 stran.

Zkoumat, sledovat a měřit generační změny lze dobře v podmínkách prosperity a stability. Jde o zkoumání nesnadné a nákladné. Díky podpoře Grantové agentury ČR vznikl vícegenerační projekt i v domácích podmínkách a seznámit se s ním můžeme prostřednictvím publikace *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*, kterou napsaly **Radmila Švaříčková Slabáková** a **Irena Sobotková**. Kniha vyšla v nakladatelství Triton v roce 2018 a má 318 stran. Příznačně je dedikována „všem našim blízkým, a zvláště našim potomkům, kterým o minulosti našich rodin vyprávíme daleko méně, než bychom si samy přály“. Knihu lektorovali Milena Lenderová, Ivo Čermák a Hana Hlůšková.

Nejprve mi ale dovolu malou odbočku, pomocí které se pokusím zdůraznit význam zkoumání více generací. Všiml jsem si, jak málo je toho zmíněno o předcích v autobiografii Irvina Yaloma (*Stávám se sám sebou*, 2017), jen stručná informace o části zemřelé rodiny během holocaustu, otcově psaní poezie, se kterým navždy přestal po přestěhování do USA, zmíněné absenci vyprávění rodičů o životě ve štetlu Cielzu v Polsku (dokumentované v pracích na toto téma transgeneračního přenosu jako konspirace mlčením, *conspiracy of silence*), ze kterého emigrovali po 1. světové válce. Také Yalomův přítel pocházející z Maďarska zmiňuje nechuť slavného psychoterapeuta k dotazování jeho vyprávění z období represí proti civilnímu obyvatelstvu během nacistického obsazení Maďarska za 2. světové války. Yalom mu neklade otázky a sám komentuje, že měl přítel pravdu, když glosoval jeho mlčení větou „ty jsi to nechtěl slyšet“ (str. 281, české vydání *Stávám se sám sebou*). Z Yalomova životopisu je patrná pozitivita, reference jsou především o úspěších svých i rodinných, vlastních snahách, práci na knihách, vedení skupin. Větší manželské potíže jsou stručně zmíněny na jediné straně (str. 188), kterou vyřešila jednorázová společná aplikace extáze. Transgenerativita v Yalomově práci je hlavně prospektivní, zaměřená na úspěchy své a manželky, zájmy dětí, vnuky, pravnučky ... V dokumentárním filmu 2014 *Yalom's Cure* (režie Sabine Gisiger) je Yalom tázán moderátorem na zlomový životní moment, přemýšlí a říká, že jeho rodiče byli nevzdělaní a tak přemítá, odkud se bere jeho vlastní úspěch, když cítí, že nemá základy vzdělání, na kterých by mohl stavět. Yalom zde mluví o významu porozumění rodičům a jejich rodičům, čím si prošly předchozí generace. Na počátku filmu se na plátně pomalu pohybuje loď, zleva doprava, pomalu přejíždí přes plátno, což může evokovat pohyb jedné generace vpřed a střídání, generační změnu. Příznaky minulosti Yaloma reálně významně ovlivňovaly, když zmiňuje diskriminaci při přijímání Židů na VŠ v USA a nutnost osobně vynikat, aby mohl studovat, co si přál.

Cíl zde recenzované knihy *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění* je formulován jako „porozumět více fenoménu rodinné paměti“ (str. 13) a paměť je uvedena jako „vzpomínky či přesněji řečeno paměťové fragmenty o minulosti“ (str. 293). Rodinná paměť souvisí podle autorek málo se strukturou rodiny, více ale s její funkcí. Empiricky vycházely autorky z nenáhodného souboru 39 osob, 13 třígeneračních rodin různého vzdělání, u kterých použily hloubkové semistrukturované rozhovory zpravované pomocí systematické obsahové analýzy. Podle autorek nebyl podobný výzkum v ČR proveden. První autorkami zkoumaná generace měla v průměru 76,5 let, tj. tito lidé mezi námi dlouho nebudou a je záslužné, že je

také na toto věkové pásmo výzkum orientován. Rozhovory byly provedeny s každým jedincem zvlášť. Struktura rozhovoru není v knize (ostatně určené širšímu okruhu čtenářů) přesně uvedena, kladené otázky jsou ale zmiňovány v jednotlivých kapitolách. Autorky odkazují na inspiraci francouzským dotazníkem Anne Muxelové z roku 1996, výsledky práce této autorky nejsou v knize blíže popisovány. Rozhovory s respondenty byly nahrávány, přepisovány (přes 1000 stran přepisu), opakovaně pročitány, kódovány a analyzovány. Autorky hned na počátku knihy odlišují použitou metodiku od narativního, nestrukturovaného rozhovoru.

První kapitola, *Rodinná paměť*, je po desítky stran plná ukázek z rozhovorů s komentáři a interpretacemi. Čtenář má tak možnost porovnat střípky z rozhovorů se snahou autorek popsat výsledky celého souboru. Kapitola končí závěrem, že výzkumná zjištění dokládají ve shodě s ostatními autory, že paměť a vzpomínky jsou spojeny s identitou. Tento závěr by mohl vypadat trochu banálně, ale množství poznatků propojených s literaturou ukazují na možnosti dalšího zkoumání. Vhodně jsou zmíněny předchozí české pokusy – vedle vlastních prací autorek také kniha Jany Tóthové, výjimečný pokus podívat se podrobně na transgenerační rodinné vztahy v otázce násilí.

Autorky si všimají, že zájem o rodinnou minulost není v průběhu života jedince konstantní (str. 34), až mě napadlo, zda zájem o rod není zástupnou proměnnou za zájem o sebe sama, vlastní psychický život, který kulminuje v období dospívání a později v období stáří ve spojení s transgeneračními úvahami. Autorky se věnují vzpomínkám na dům, na otce, na matku, na prarodiče a upozorňují, že to, co nazývají „model komunikativní paměti“ obsahuje vzpomínky čtyř až pěti generací, někdy i více.

Druhá kapitola s názvem *Vzpomínky a dětství* je opět bohatě rámována výsledky jiných výzkumníků, to vše velmi srozumitelně a sdílně. Autorky se respondentů ptaly, na co účastníci výzkumu v souvislosti se svým dětstvím vzpomínají a co se jim vybavuje a dále co ze svého dětství by účastníci výzkumu přáli i dalším generacím v rodině. Objevují se dvě kategorie (osobní, společenská) a tři rodinné vzorce (negativa společnosti, rodina jako zázemí, transgenerační téma). Velmi se mi líbily pasáže o významu čichové paměti v dětství v souvislosti s vlastními výzkumnými daty (a návaznost na Proustovo Hledání ztraceného času). Autorky upozorňují, že nejstarší generace vnímala jako negativní okolnosti vlastního dětství spíše společensko-historické okolnosti (což se zdá být pochopitelné vzhledem k dramatickým historickým událostem v době jejich dětství a dospívání), kdežto mladá generace poukazovala spíše na nepříznivé rodinné okolnosti, které by jednou svým dětem nepřála zažít (což může být opět pochopitelné vzhledem k současnému relativnímu blahobytu a společenské stabilitě).

Třetí kapitola se věnuje mezigeneračnímu přenosu ve smyslu scházení se a předávání zkušeností s otázkou respondentům „jak a co se předává v rodinách v oblasti zájmů, dovedností a povolání?“ (str. 209). Zabývá se rodinnými setkáními a autorky kladly respondentům otázku, jak se rodinná setkání očima členů jednotlivých generací mění, jak je účastníci výzkumu vnímali dříve a jak nyní. Autorky mj. zjišťují ubývání explicitního náboženského obsahu setkávání, a také že mnoho účastníků výzkumu vnímá určitý úpadek rodinných sešlostí.

Čtvrtá kapitola má název *Poselství rodiny*. Autorky se zajímají, zda a jakou spojitost vidí účastníci výzkumu mezi sebou a předky a co pro ně tato spojitost znamená (str. 228). Jako vzory vnímali respondenti osoby stejného pohlaví a jako obsah cenění si byly uváděny osobní vlastnosti. Výběr vzorů byl vysoce individuální. Jak uvádí autorky, „ve svých rodičích vidí vzory především nejstarší generace, ale také generace nejmladší. Naopak prostřední generace

se vztahuje zejména ke svým prarodičům“ (str. 240). Zaujala mě především subkapitola 4.2 *Rodinné paměti druhé světové války a komunismu*. Z výsledků vyplynulo, že 2. světová válka je v rámci rodinné paměti „genderované téma“. Mezi participanty, kteří si už v druhé generaci nepamatovali, co se s jejich rodinou v tomto období dělo, byly zastoupeny výhradně ženy (str. 245). Autorky také zmiňují pozoruhodný výzkum (Duke, Lazarus & Fivush, 2008), ve kterém znalost o předcích vysoce korelovala s pozitivními psychologickými charakteristikami a dokonce výzkum, který prokázal zlepšení kognitivního výkonu, pokud při něm myslíme na předky (Fischer et al., 2010).

Obdivuji odvahu autorek zabývat se složitou mezigenerační problematikou, hloubku ponoru do jednotlivých nalezených oblastí kategorií a vzorců a ochotu propojit psychologický výzkum s historizujícími, sociologickými, sociálně-psychologickými zkušenostmi, ochotu počítat s nesnadnou zevšeobecnitelností rozhovorů se 13 třígeneračními rodinami.

Užitečné subkapitoly (kdyby se navíc objevovaly v obsahu bylo by to vhodnější pro lepší orientaci čtenáře v textu), jsou *Úvahy, souvislosti, podněty*, které interpretace posunují k obecnějším polohám a ukazují na podobnosti a odlišnosti od jiných výzkumů. Sympatické je mezioborové propojení, autorky využívají nepsychologických zdrojů, např. periodikum Česká literatura: časopis pro literární vědu, historických publikací (např. Lenderová et al. Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009). Je patrné, že knihu umožnily předchozí zkušenosti autorek – mj. dřívější vlastní výzkumy pěstounských rodin Ireny Sobotkové a předchozí historické práce Radmily Švaříčkové Slabákové. Jako čtenář a psycholog bych ocenil bližší koncizní informaci o výzkumu (otázky, jejich souslednost, podrobnější popis způsobu vedení rozhovoru, abych si výzkum dokázal lépe představit), ale chápu, že kniha je psána pro širší publikum než jen psychologickou obec.

Autorky vyjadřují souhlas s názorem italských autorů Cigoliho a Scabiniové „že děti by měly mít příležitost čerpat hodnoty, tradice i odkaz rodiny po otcovské i mateřské rodové linii (Cigoli & Scabini, 2006). V současné době to však vůbec není samozřejmé“ (str. 157). Tím jakoby předznamenávaly postoje současných psychologů k rozvodům a porozvodové péči z hlediska mezigeneračních zkušeností.

Kniha *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění* má silná pozitivita, pro které by ji měli psychologové a odborníci z dalších pomáhajících profesí číst – je praktickou příručkou, jak analyzovat vyprávění a dávat mezigenerační výpověď do vzájemných souvislostí, je příkladem dobré diskuse, propojení výzkumně zjištěného s literaturou, je monografií odbornou i beletristickou. Vedle toho je čtivá a poutající pozornost. Jsem přesvědčen, že bude po mnoho let základním zdrojem zájemců o transgenerační výzkum.

Tento článek byl podpořen grantem NPU I č. LO1611.

Marek Preiss
Marek.Preiss@nudz.cz
Národní ústav duševního zdraví
2. 1. 2020